

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה לב: ברכת "בורא מאורי האש"

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לב: ברכת "בורא מאורי האש"

***

רקע

אגב הדיון במחלוקות בית הלל ובית שמאי בסעודה גולשת המשנה למחלוקת בית הלל ובית שמאי בנוסח ברכת "מאורי האש", ולשאר דיני הברכה.

מקורות

- א. גמ' נב:-נג: "בש"א שברא כו'... אלא אי מקלע לי ממילא מבריכנא"
- ב. פסחים נג:-נד. "מתני' מקום שנהגו להדליק... כדי להוציא בניו ובני ביתו"
  - תוס' ד"ה אין
  - ג. תוס' ד"ה גזירה, הא
- רי"ף לט.-מ. "מתני' אין מברכין לא על הנר... מן העצים ומן האבנים לא"
  - תלמידי רבינו יונה ד"ה ישראל, לא קשיא הא, כל אחד, כל שמוציאין, לא קשיא כאן
  - רמב"ם הל' שבת פכ"ט הל' כה-כו
  - ד. רמב"ן ד"ה תנו רבנן אור ששבת
  - רשב"א ד"ה אמר רב יהודה אמר רב
  - ה. ריטב"א ד"ה והא דאמרין דגחלים לוחשות
  - ו. שו"ע סי' רצח, ומשנה ברורה

רמב"ן ד"ה תנו רבנן אור ששבת

תנו רבנן אור ששבת מברכין עליו. נראה לי דברכת האור אינה ברכת הנהנין, דאם כן כל שעתא ושעתא מחייב בה, שלא תקנו ברכה בהנאות שאינן נכנסות לגוף, כגון רחיצת מים קרים וחמין, וכגון נשבה הרוח ונהנה, וכל שכן באור שאינו נוגע בגוף כלל, לא אמרו אלא בדברים הנכנסין לגוף והגוף נהנה מהן כגון אכילה ושתייה, וריח נמי דבר הנכנס לגוף וסועד הוא וכאכילה ושתייה דמי. אבל ברכת האור כברכה של יוצר המאורות ושתייה ברכת השבח הן, כברכות הללו שבפרק הרואה [נד.] ברוך עושה בראשית. ולפי שהעולם אינו משתמש אלא באורה של יום, ובלילה הלכה לה אותה האורה והחושך ממשמש ובא, וכל בוקר מתחדשת לו אורה, תיקנו בכל שחר ברכת המאורות, כמו שסידרו בה "המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית". וכשם שאורה של יום במאורות כך אורה של לילה במאור האש, ובדין הוא שיברך בכל לילה, אלא כיון שתשמיש של אש ואורו צריכין לו ומשתמשין בו בין ביום ובין בלילה תדיר, לא ראו לברך עליו בכל לילה, כענין שאמרו [נג.]: הנכנס לחנותו של בשם והריח ריח - אפילו יושב כל היום כלו אינו מברך אלא אחת, וכן שנו כברכות השבח [נד.]: אימתי בזמן שרואהו לפרקים. ובמוצאי שבת ובמוצאי [יום ה] כיפורים כיון שהשבת אסרה עלינו תשמישו ואורו (כל) [של] נר, שאין אנו משתמשין בו ממש, אף על פי שמשתמשין בנר הדלוק מערב שבת מכל מקום כבר נפסקה ממנו עיקר הנאתו ותשמישו של אור, וכשחזרנו להנאת אורו במוצאי שבת ברכנו עליו דהוה ליה כנכנס ויוצא לחנותו של בשם שמברך על כל פעם ופעם.

וזהו שאמרו [נג:]: אין מחזרין על האור כדרך שמחזרין על המצוות, אלא כשם שאין מחזרין על ברכת השבח לראות הים הגדול וההרים כדי לברך עליהן כך אין אנו מחזרין על האור. וקשה לי זו שאמרו בפסחים [נד.] שאור היוצא מן העצים ומן האבנים דבמוצאי שבת מברכין עליו ובמוצאי יום הכפורים אין מברכין עליו, והלא היה ראוי לברך יותר לפי שהוא האור המתחדש שלא נשתמש בו מעולם, ויש לומר שאין אנו מברכין ברכת השבח אלא כמה שנברא במעשה בראשית תמיד בעולם, דכשמתעלם ממנו וחוזר ומתחדש לנו אנו מברכין עליו, אבל אור היוצא מן העצים לאו ממעשה בראשית הוא, אלא דבמוצאי שבת שתחלת בריית תשמישו בו היה כך, שהקיש שתי אבנים ויצא מהן אור ובמוצאי שבת היה, הניחו לו לברך עליו וזכר ליצירה ראשונה, והוה ליה כרואה חמה בתקופתה וכוכבים במסילותם ומזלות כסדרן דהיינו כתחלת הוייתן מברך, מה שאין כן ביום הכפורים שאינו מברך על אור של מעשה בראשית כלומר אור ההווה בעולם וחזר לו. ובין במוצאי שבת בין במוצאי יום הכפורים אין מברכין אלא על אור ששבת ממלאכת עבודה, לפי שאנו מברכין עליו משום חדושו אצלנו וזה לא פסק תשמישו מהם, והוה ליה כמאורו של אש בשאר הלילות שאין מברכין עליו מפני תדירותו כמו שפירשתי. עד כאן השגתי בטעם ברכה זו.

וכיון דאמרינן בגמרא [נג.] בישראל שהדליק מגוי דמברכין עלה משום דכי קא מברך אתוספתא דהיתירא קא מברך, נראה לי שאין מברכין עליו ביום הכיפורים דעיקריה דאיסורא הוא, ותוספת דידיה אור שנברא עכשיו ולא שבת אלא שלא נעשה בו איסור, והוה ליה אור שיצא מן העצים ומן האבנים. הילכך ביום הכיפורים אין מברכין עליו, ובמוצאי שבת הוא ששנו כאן מברכין עליו. וסעד יש לי בסברא זו במנהג מקומותינו, שנהגו במוצאי יום הכיפורים להדליק כל אחד ואחד נר מעששין[נ] של בית הכנסת שהדליקו אותן מבעוד יום, ומוליך כל אחד הנר לביתו בידו לפי שאין נר של ישראל מצוי להם בביתם אלא שמדליקים מגוים ואין מברכין עליו.

ר ש ב " א ד " ה א מ ר ר ב י ה ו ד ה א מ ר ר ב

אמר רב יהודה אמר רב אין מחזרין על האור כדרך שמחזרין על המצות, כתב הראב"ד ז"ל וכל שכן על הבשמים דאינה[ן] הנאה דנפשיה, ואור דנקט לרבנותא נקטיה דכיון [ד]על האור דמעשה בראשית מברך סלקא דעתך אמינא ליהדר, קא משמע לן דלא. והני מילי במוצאי שבת אבל על אור ששבת ביום הכיפורים איכא למימר דמהדר לפי שאינה כברכת [הנהנין אלא כברכת] הבדלה, שמברך לבורא יתברך שהבדיל לנו בין זה היום לשאר הימים שכל היום היינו אסורים להשתמש בו ועכשיו אנו מותרין בו.

ר י ט ב " א ד " ה ו ה א ד א מ ר י נ נ ד ג ח ל י מ ל ו ח ש ו ת

והא דאמרינן דגחלים לוחשות מברך עליהן כל שמכניס לתוכן קיסם ודולק מאליו, איירי כשעשויות להאיר, וכיון שהן לוחשות עד שהקיסם דולק מאליו כשלהבת חשיבי ולא כגחלת. והראב"ד ז"ל כתב דכל אור שאינו עשוי לכבוד אף על פי שהוא להיסק ולא להאיר מברכין עליו כל שהוא כשלהבת.

הסבר הסוגיה

אין מברכין לא על הנר... של עובדי כוכבים, ולא על הנר... של מתים, ולא על הנר... של עבודה זרה... ואין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו. [משנה נא:]

המשנה קובעת ארבע הלכות בדיני ברכת "בורא מאורי האש": א. אין מברכים על נר של עובדי כוכבים. ב. אין מברכים על נר של מתים. ג. אין מברכים על נר של עבודה זרה. ד. צריכים ליהנות מאור הנר.

המשנה אומרת שאין מברכים על נר של גויים, ומסבירה הגמ' שאין מברכים עליו מפני שמברכים רק על אור ששבת¹. מוסיפה הגמ' שמותר לברך על נר שהדליקו לחולה ולילודת, מפני שהדלקה עבורם היא מלאכה דהתירא, ואסור לברך רק על נר שלא שבת ממלאכה אסורה.

כדי להבין את הדין שאין מברכים על נר שלא שבת ממלאכה דאיסורא יש להבין תחילה את מהות ברכת "בורא מאורי האש". הרמב"ן [ד"ה ת"ר אור ששבת] מבאר שברכה זו אינה ברכת הנהנין, שכן חכמים לא תיקנו לברך על הנאה שאינה נכנסת לגוף, כגון רחיצה במים, רוח נעימה וכדומה, אלא רק על הנאות הנכנסות לגוף כאכילה ושתייה [ויריה נמי דבר הנכנס לגוף וסועד הוא וכאכילה ושתייה דמי]². את מהות ברכת הנר ניתן להבין בשתי דרכים: א. הרא"ש [סוף סי' ג] מפרש "שברכה זו אינה אלא לזכר בעלמא שנברא האור במוצאי שבת".

ב. הרמב"ן [שם] מבאר שברכת "בורא מאורי האש" היא ברכת שבח המקבילה לברכת "יוצר אור". כשם שמברכים ביום ברכת השבח על המאורות המאירים ביום, כך ראוי לברך בלילה על האש המאירה בלילה, אך כיוון שמשתמשים באש בין ביום ובין בלילה, מברכים עליה רק לאחר ששבת שלמה לא השתמשו בה. ממשיך הרמב"ן ומבאר שלפי הסבר זה היה ראוי לברך גם במוצאי שבת וגם במוצאי יום כיפורים על אש חדשה שהדליקו אותה במוצאי היום, והסיבה שמברכים במוצאי יום הכיפורים רק על אש הדולקת מערב יום הכיפורים היא משום שמברכים על מעשה בראשית, זאת אומרת על אש קיימת ולא על אש חדשה שנבראה כעת. במוצאי שבת תיקנו חכמים לברך גם על אש חדשה, כנגד האש שנבראה במוצאי שבת על ידי הקשת שתי אבנים זו בזו.

ניתן להוסיף נדבך נוסף על שתי הדרכים הללו. הדלקת נר במוצאי שבת וברכתה מיועדות גם להבדיל בין קודש לבין חול. הדלקת הנר במוצאי שבת מבטאת את ההבדל בין שבת שלא ניתן להדליק בה אש לבין יום חול שניתן להדליק בו אש.

הבנה זו מפורשת בדברי הראב"ד [הובאו ברשב"א ד"ה אמר רב יהודה אמר רב] לגבי הבדלה במוצאי יום הכיפורים. הגמ' אומרת שאין חיוב לחזר אחר אש, ומחדש הראב"ד ש"הני מילי במוצאי שבת אבל על אור ששבת ביום הכיפורים איכא למימר דמהדר לפי שאינה כברכת [הנהנין אלא כברכת] הבדלה שמברך לבורא יתברך שהבדיל לנו בין זה היום לשאר הימים שכל היום היינו אסורים להשתמש בו ועכשיו אנו מותרין בו". הדלקת הנר מבדילה בין

¹ הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט הכ"ה] אינו מביא את ההלכה שאין מברכים על נר של גוי מפני שלא שבת, אלא פוסק שאין מברכים על נר של עובדי כוכבים ומזלות מפני שסתם מסיבתם לעבודת כוכבים [המגיד משנה מבאר שיש לרמב"ם גרסה אחרת בגמ']. המגיד משנה מפרש שהרמב"ם מודה לדין שאין מדליקים מנר של גוי מפני שלא שבת, אך יכול להיות שהרמב"ם אינו מקבל דין זה מפני שלדעתו נר של גוי זהה לדין נר של יולדת ושניהם שבתו ממלאכת עבירה. אולם בפירושו המשנה מפורש שאסור להבדיל על נר של גויים מפני שלא שבת, ואולי במשנה תורה חזר הרמב"ם מפירושו במשנה, וצ"ע.

² עיין גם תוס' [פסחים נג: ד"ה אין].

קדושת יום הכיפורים לימות החול, ולכן יש חיוב לחזור אחר הנר כשם שיש חיוב לחזור אחר היין³.

ההבנה שהדלקת הנר היא חלק מההבדלה בין קודש לחול, מסבירה היטב את דינו של ר' חייא [פסחים נד.] שמכנסים את ברכת הנר עם ברכת ההבדלה ואומרים את שתיהן על הכוס. ברכה זו היא חלק מההבדלה ולכן יש לחברן יחד.

ניתן לבסס הבנה זו גם על שיטת הרשב"א [שו"ת ח"א סי' תשל"ט] שסומא אינו צריך להבדיל על הכוס, ודי לו בהבדלה שבתפילה, ומבאר הבית יוסף [סי' רצח סע' יג ד"ה וכתב] שאינו חייב בהבדלה כיוון שאינו יכול לברך על הנר.

לפי הסבר הרא"ש לא ברור מדוע אין מברכים על נר של גוי. לפי הסבר הרמב"ן שהברכה היא משום החידוש שהאור מתחדש אצלנו, ברור שלא ניתן לברך על אור של גוי שלא שבת בשבת, אך קשה להבין מדוע מברכים על נר של חולה ויולדת. לפי ההבנה שהברכה על הנר מהווה גם הבדלה בין שבת לבין ימות החול, החילוק בין נר של גוי לבין נר של חולה ויולדת ברור. גוי אינו מקבל על עצמו שמירת שבת, ולכן נרו פוגם בהבדלה בין שבת לבין ימות החול, ואילו חולה ויולדת מקבלים שמירת שבת, ולכן נר שהדליקו בשבילם אינו פוגם בהבדלה בין קודש לחול⁴.

המשנה [נא:] אומרת שאין מברכים על נר של מתים, ומסבירה הגמ' [נג.] שאין מברכים עליו מפני שהוא הודלק לכבוד. הגמ' [נג.] מביאה שתי ברייתות האומרות שמברכים על אור של כבשן ועל אור של תנור וכיריים, ושתי ברייתות האומרות שאין מברכים עליהן, ומתמצת: "הא בתחילה הא בסוף". מפרש רש"י [ד"ה ואם לאו] שבתחילה הם הודלקו לבשל בלבד, ובסוף שאורם גדול משתמשים בהם גם לתאורה. בהסבר רש"י מפורש שאין מברכים על אש המשמשת לבישול אלא רק על נר שהודלק לתאורה [כך מפרשים גם תלמידי רבינו יונה [לט: ד"ה לא] בשם הר"ח]. הרשב"א [ד"ה תני חדא] מביא הסבר של רב האי גאון, שאין מברכים עליהם בתחילה מפני שהם מעשנים ואורם אינו צלול. הרמב"ם פוסק: "אור של כבשן של תנור ושל כירים לכתחלה לא יברך עליו", משמע שהוא מפרש שכוונת הגמ' באומרה "בתחילה ובסוף", שלכתחילה אין מברכים על אור זה ואם בירך בדיעבד ברכתו ברכה. לפי שני הסברים אלו אין הכרח לומר שאין מברכים על נר המשמש לבישול, ואכן הריטב"א [ד"ה והא דאמינן דגחלים] מביא את שיטת הראב"ד, שמברכים על אש העשויה לחמם ולבשל.

³ עיין שער הציון [סי' רצח אות ב] המסביר מדוע חיוב זה אינו קיים בשבת, אך החילוק בין יום הכיפורים לבין שבת עדיין צריך תלמוד.

⁴ הגמ' אומרת שמעיקר הדין אין לברך רק על נר שנכרי הדליק בשבת, אך ניתן לברך על נר שישאל הדליק מנכרי, ועל נר שנכרי הדליק מישראל, ועל נר שנכרי הדליק מנכרי. למעשה אסרו חכמים לברך על נר שנכרי הדליק מנכרי "גזרה משום נכרי ראשון ועמוד ראשון". מרש"י [ד"ה גזירה משום נכרי ראשון] ותוס' [ד"ה גזירה] משמע שגם בנכרי עצמו אם אינו מברך סמוך לחשכה, אסור רק מפני גזרה שמא יברך סמוך לחשכה מיד. מתלמידי רבינו יונה [לט. ד"ה ישראל] משמע שמעיקר הדין אין לברך על נר של נכרי אפילו כשאינו מברך סמוך לחשכה מיד [מחלוקת הראשונים נובעת ממחלוקת בהבנת ההשוואה לדין הוצאת שלהבת לרשות הרבים].

רבינו יונה [לט: ד"ה כל] מוכיח מהדין ש"כל שמוציאין לפניו [=לפני מת] ביום ובלילה אין מברכים עליו אפילו בלילה", כי למרות שבלילה הנר משמש גם לתאורה, אין מברכים עליו, זאת אומרת שאין מברכים על נר המשמש גם לכבוד וגם לתאורה⁵. מרש"י [ד"ה הא והא דאיכא אדם] משמע, שמברכים על נר המשמש גם לתאורה וגם לכבוד [צ"ע כיצד רש"י מיישב את ראיית תלמידי רבינו יונה, ועיי' רש"י ד"ה כל]. לדעת רבינו יונה נר של כבוד מופקע משם נר, ולכן אין מברכים עליו אף כשעשוי גם להאיר. לדעת רש"י נר של כבוד אינו מופקע משם נר, וכשהוא עשוי גם לתאורה מברכים עליו.

אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו.

[משנה נא:]

נחלקו האמוראים [נג:] בהסבר המשנה, רב יהודה בשם רב אומר: "לא יאותו יאותו ממש אלא כל שאילו עומד בקרוב ומשתמש לאורה ואפילו ברחוק מקום". רבא חולק ולדעתו מברך רק כש"יאותו ממש". רב סובר שברכת "בורא מאורי האש" אינה ברכת הנהנין אלא ברכת השבח, ולכן אין צורך ליהנות מהנר אלא רק שיראה נר המפיק אור שניתן ליהנות ממנו. בדעת רבא יש לבאר כי לדעתו אומרים ברכת השבח רק על דבר שאדם משתמש בו בפועל.

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. הרי"ף [לט:], הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט הכ"ה] והראב"ד [על הרי"ף] פוסקים כרבא, שניתן לברך רק כשנהנה מאור הנר, ובעל המאור [לט:] פוסק כרב, שניתן לברך אף כשעומד במקום רחוק ואינו יכול ליהנות מהנר.

סיכום

תיקנו חכמים לברך ברכת "בורא מאורי האש" במוצאי שבת ובמוצאי יום הכיפורים. הרא"ש מבין שהברכה במוצאי שבת היא זכר לאש שנוצרה במוצאי שבת, הרמב"ן סובר שהברכה במוצאי ימים אלו היא ברכת שבח על האש שאנו נהנים מאורה. ניתן להוסיף שהדלקת הנר והברכה עליו הן חלק ממצות הבדלה מפני שהן מבטאות את ההבדלה בין יום קודש שאסור להדליק בו נר לבין יום חול שהדלקת הנר מותרת בו.

אין מברכים על נר שלא שבת ממלאכת איסור, ולכן אין מברכים על נר של גויים ומברכים על נר שהודלק בשבת לחולה או ליולדת. אין מברכים על נר של כבוד. לדעת רש"י מברכים רק על נר המיועד לתאורה, ולדעת הראב"ד מברכים גם על נר המיועד לבישול ולחימום. לדעת רש"י מברכים על נר המשמש גם לכבוד וגם לתאורה, ולדעת רבינו יונה אין מברכים עליו. האמוראים נחלקו אם מברכים רק על נר שנהנים ממנו בפועל או שניתן לברך

⁵ תלמידי רבינו יונה [לט: ד"ה לא] מביאים את פירוש הר"ח, המפרש כרש"י, שמברכים על אור של כבשן בסוף מפני שבאותה שעה הוא עשוי להאיר כדי לראות את הקדרות אם הן מבושלות. ניתן להבין שבאותה שעה האש עשויה להאיר בלבד, אך ניתן להבין שגם העשוי לכבוד מופקע משם נר, ולכן אין מברכים עליו אף כשעשוי גם להאיר, ואילו אש העשויה לבשל אינה מופקעת משם נר, אך יש לה חסרון שאינה עשויה להאיר, וכשעשויה גם להאיר - מברכים עליה.

על אור שניתן ליהנות מאורו אף כשרחוקים ממנו. הרי"ף והרמב"ם פוסקים כדעה הראשונה, ובעל המאור פוסק כדעה השנייה.

הלכה

השו"ע [סי' רצח סע' א] פוסק שמברכים במוצאי שבת "בורא מאורי האש" אך אין צריך לחזור אחריו, ומביא כ"ש אומרים "את שיטת הראב"ד שמחזרים אחר האש במוצאי יום הכיפורים.

השו"ע [סע' ג-ד] פוסק שמברכים על הנר רק כשעומד קרוב אליו במקום שיכול להכיר בין שני סוגי מטבעות, ומביא את המנהג להסתכל בצפורניים.

עוד פוסק השו"ע [סע' ה] שאין מברכים על נר שלא שבת, אך מברכים על נר של חולה או של יולדת. המשנה ברורה [סק"ד] פוסק כמגן אברהם [סק"ו] שאם בירך על נר שלא שבת לא יצא אפילו בדיעבד, ורבי עקיבא איגר [מובא בביאור הלכה ד"ה אין] מוסיף שבמקרה זה הברכה מהווה הפסק בין "בורא פרי הגפן" לברכת ההבדלה, וצריך לחזור ולברך "בורא פרי הגפן". השו"ע [סע' ו] פוסק כרש"י שמברכים רק על נר של תאורה ואין מברכים על אש העשויה לחמם ולבשל. המשנה ברורה [סק"ג] פוסק כרבינו יונה שאין מברכים על נר העשוי גם לכבוד וגם לתאורה.

השו"ע [סע' יג] פוסק שסומא אינו מברך על הנר, והמשנה ברורה [סק"ד] מביא את ספקו של הפרי מגדים אם סומא יכול לברך ולהוציא אחרים ידי חובתם. הוא מביא את פסק המגן אברהם ואליה רבה שסומא מברך את שאר ברכות ההבדלה.